

Būdvardžio derinimas ir būdvardžio bevardės giminės problema*

LORETA SEMĒNIENĖ

Lietvių kalbos institutas, Vilnius

The article deals with the forms traditionally described in Lithuanian grammar as ‘neuter’ forms of the adjective. This problem is considered in connection with the broader issue of the gender agreement of adjectives. Whereas in traditional Lithuanian grammar agreement is viewed as one of the types of syntactic relationship, it is here described as a formal marker of syntactic relationship. The distinction between controller gender and target gender (as formulated by Corbett) is introduced. The gender system is different for (a) substantivized adjectives, which are marked for animacy vs. inanimacy, with a further differentiation between masculine and feminine for animates (the forms described as neuter are actually marked as inanimate), and (b) non-substantivized adjectives, whose gender forms are determined by agreement. The latter distinguish three target genders, the neuter form being used to agree with inanimate substantivized adjectives and inanimate pronouns as agreement controllers, but also as default agreement forms in those cases where the position of the controller is occupied by a word not marked for gender. The Lithuanian gender system can thus be described as one with three target genders and three controller genders, though neuter controllers are relatively rare.

0. ĮVADINĖS PASTABOS

0.1. Lietvių kalbotyroje siūlyta keletas tradiciškai vadinamų būdvardžio bevardės giminės formų¹ sampratą. Vieni autoriai (Ulvydas, red., 1965: 478; Jakaitienė, Lai-gonaitė, Paulauskienė 1976: 64; Valeckienė 1984; Tekorienė 1990; Paulauskienė 1994: 211; Ambrasas, red., 1994: 168; Ambrasas, ed., 1997: 134 ir kt.) tokias būdvardžių formas skiria prie būdvardžių, kiti (Kazlauskas 1968: 324, Girdenis, Žulys 1973: 208, Paulauskienė 1983: 209) jas laiko prieveiksmiais, treti – atskira kategorija (Musteikis 1972: 241–249). Šiuo metu nėra visuotinai nusistovėjusios ir priimtinios tradiciškai vadinamų būdvardžio bevardės giminės formų sampratos, diskutuojama dėl šių formų vienos gramatinėje žodžių klasifikacijoje.

* Už vertingas pastabas ir pagalbą rengiant straipsnį dėkoju prof. Axelui Holvoetui. Autorė dėkinga ir prof. G. G. Corbettui, su kuriuo buvo aptartos kai kurios teorinės lietuvių kalbos būdvardžio giminės sistemos aprašo problemas. Straipsnio pagrindiniai teiginiai svarstyti 2002 m. gruodžio mėn. 17 d. Lietvių kalbos instituto Gramatikos skyriuje surengtame teoriniame seminare.

¹ Terjes Mathiasseno (1996: 62) nuomone, sinchroniniu požiūriu tokias formas geriau tiktų vadinti *nekaitomomis formomis*.

1. BŪDVARDŽIO BEVARDĒS GIMINĖS FORMŲ SAMPRATA LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKOSE

1.1. Kaip teigiamą akademinęje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1965: 478), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambratas, red., 1994: 168) ir anglų kalba parašytoje lietuvių kalbos gramatikoje *Lithuanian Grammar* (Ambratas, ed., 1997: 134) (būdvardžio skyrių autorė – Adelė Valeckienė), lietuvių kalbos būdvardžiai turi tris giminės formas: vyriškosios, moteriškosios ir bevardės². Būdvardžio bevardės giminės formos minėtose gramatikose priešinamos vyriškosios ir moteriškosios giminės formoms pagal jų sintaksines funkcijas ir reikšmės pobūdį.

Iškeliamą apibendrintos / neapibendrintos ypatybės priešprieša tarp būdvardžio bevardės giminės ir būdvardžio vyriškosios bei moteriškosios giminės formų. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambratas, red., 1994: 169) teigiamą, kad skirtingai nei būdvardžio vyriškosios bei moteriškosios giminės formos, kurios žymi ypatybę, siejamą su tam tikru daiktu, būdvardžio bevardės giminės formos paprastai nesiejamos su daiktavardžiais ir ypatybę reiškia apibendrintai. Tačiau akademinęje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1965: 526) teigiamą, kad bevardės giminės būdvardžiai reiškia nuo daikto atitrauktą ypatybę, arba tiksliau – reiškinį, panašų į tą, kuris pasakomas abstrakčiosios reikšmės būdvardiniais daiktavardžiais. Būdvardžio bevardės giminės formos, skirtingai nei būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formos, sakinyje neina pažyminiai.

2. BŪDVARDŽIO BEVARDĒS GIMINĖS FORMŲ SAMPRATA ATSKIROSE MONOGRAFIJOSE

2.0. Būdvardžio bevardė giminė būdvardžio giminės kategorijai priskiriama ir Adelės Valeckienės (1984) bei Dalijos Tekorienės (1990) monografijoje³.

2.1. Valeckienė savo monografijoje *Lietuvių kalbos gramatinė sistema* (1984: 175, 185–186) teigia, kad bevardės giminės būdvardžiai priklauso prie būdvardžių kaip giminės kategorijos formos, bet kadangi lietuvių kalboje néra bevardės giminės daiktavardžių, jie derinami su bevardės giminės ivardžiais. Taip pat autorė pažymi, kad į būdvardžio laipsnio kategorijos sistemą įeina ne tik vyriškosios bei moteriškosios giminės, bet ir bevardės giminės formos.

Vyriškosios ir moteriškosios giminės formos kartu su bevardės giminės formomis apima visą būdvardžio kaitymo giminėmis sistemą. Neturėdamos atributinės funkci-

² Pasirodžius pirmam *Lietuvių kalbos gramatikos* tomui, Jonas Kazlauskas (1965: 175) suabejojo būdvardžio bevardės giminės formų traktuotés loginiu adekvatumu. Jo teigimu, jei būdvardžio giminė priklauso nuo daiktavardžio giminės, o lietuvių kalboje néra bevardės giminės daiktavardžių, tai apibūdinti bevardės giminės formą kaip būdvardžio bevardė giminę, vadinas, daryti loginę klaidą – arba būdvardžio apibrėžimi, kur sakoma, kad lietuvių kalbos būvardis derinamas su daiktavardžiu gime, skaičiumi ir linksniu, arba neteisingai suprantant bevardės giminės formą.

³ Bevardė giminę palaikė ir Vytautas Sirtautas straipsnyje „Dėl būdvardžio giminės kategorijos“ (1968: 135–137). Autorius pažymi, kad bevardės giminės būdvardžiai vienais atvejais gali būti savarankiški, t. y. valdyti daiktavardžius (*trumpa dienos*), o kitais atvejais – priklausomi, t. y. sudaryti predikatinį junginį (*bet ne tai įdomu*).

jos, šios formos būdvardžio giminės kategorijoje yra periferinės, jų funkcionavimas yra ribotas. Būdvardžio bevardės giminės formos sudaro opoziciją su vyriškosios ir moteriškosios giminės formomis, turi derinimo požymį ir yra transformuoojamos į vyriškosios ir moteriškosios giminės formas be reikšmės skirtumo (plg. Ambrasas, Sližienė, Valeckienė 1974: 178). Autorė daro išvadą, kad vyriškosios ir moteriškosios giminės formos tik kartu su bevardės giminės formomis apima visą būdvardžio kaitymo giminėmis sistemą (Valeckienė 1984: 186–187; dar žr. 1998: 244–248).

2.2. Tekorienė, norėdama įrodyti, kad būdvardžio bevardės giminės formos priklaušo būdvardžio giminės kategorijai, savo monografijoje *Bevardės giminės būdvardžiai* (1990) plečia daugelyje gramatikų ir vadovelių panašiai pateikiamą būdvardžio apibrėžimą (būdvardis – savarankiška kalbos dalis, kurią sudaro žodžiai, reiškiantys ypatybę ir kaitomi giminėmis, skaičiais ir linksniais (Ambrasas, red., 1994: 167)). Autorė į būdvardžio apibrėžimą įtraukia ne tik atributinių, bet ir predikatinį požymį reiškiančius žodžius. Teigiama, kad „būdvardžiai yra žodžiai, vartojami pažyminiu ir vardine tarinio dalimi, kurie turi kategorinę požymio reikšmę. Visi būdvardžiai turi vyriškosios ir moteriškosios giminės formas, kaitomas linksniu ir skaičiumi ir derinamas su daiktavardžiu. Kai kurie kokybiniai būdvardžiai turi dar ir nekaitomą bevardės giminės formą, vartojamą vardine tarinio dalimi, kai veiksny s išreikštasis giminės reikšmės neturinčias vardiniais žodžiais arba kai jo iš viso nėra, ir jis nenumanomas“ (Tekorienė 1990: 67–68). Taigi būdvardžio bevardės giminės formos, kaip ir vyriškosios bei moteriškosios giminės formos, priskiriamos prie tos pačios predikatinės požymio reiškiančių žodžių klasės. Anot autorės (Tekorienė 1990: 67), būdvardžio bevardės giminės formos turi negimininę reikšmę ir gali būti priešinamos su būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formomis pagal bendrą *giminės-negiminės* semantinį požymį.

Tačiau reikėtų sutikti su Aldona Paulauskiene (1994: 219), kad šitaip išplėtus būdvardžio sąvoką nejmanoma nustatyti ribų tarp būdvardžio ir kitų kalbos dalių, galinti eiti tariniu ir taip pat, kaip ir būdvardžio bevardės giminės tipo formos, žymeti subjektui būdingą būseną, plg.: *Man reikia. Man gera. Man garbė*. Kyla klausimas – argi šie visi predikatai yra būdvardžiai? Todėl tradicinėje morfologijoje, skiriančioje kelias požymį reiškiančias kalbos dalis, Paulauskienės manymu, būdvardžio apibrėžimo negalima plėsti. O neišplėtus apibrėžimo sunku būdvardžio bevardės giminės formas laikyti būdvardžiais, nes jos nelinksniuoja ir neina derinamuoju pažyminiu, vadinas, neturi būdingiausių šios kalbos dalies ypatybių⁴.

3. BŪDVARDŽIO BEVARDĖS GIMINĖS FORMŲ SAMPRATA LIETUVIŲ KALBOS MORFOLOGIJOS VADOVĖLIUOSE

3.1. Kiek kitaip būdvardžio bevardės giminės formas supranta Evalda Jakaitienė, Adelė Laigoniūtė ir Aldona Paulauskiene *Lietuvių kalbos morfologijoje* (1976: 63–

⁴ Paulauskiene (1994: 217–219) kritikuoja ne tik Tekorienės, bet ir Valeckienės būdvardžio bevardės giminės formų sampratą.

64). Autorės pažymi („Būdvardžio“ skyriaus autorė – Adelė Laigonaite), kad tokios būdvardžio bevardės giminės formos turėtų būti vadinamos negimininėmis būdvardžio formomis ir kad jos apskritai nerodo daikto ypatybės, o tik tam tikrą abstrakčią būseną⁵. Taip pat teigiama, kad būdvardžio bevardės giminės formų vieta kitų būdvardžio formų sistemoje yra labai savotiška, kadangi jos nesudaro jokios gramatinės priešpriešos vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžiam. Todėl įjungti šias būdvardžio formas į giminės kategoriją nėra jokio pamato⁶. Kaip tik dėl to, anot autorės, būdvardžio bevardės giminės formų priskyrimas prie būdvardžių dabartinės lietuvių kalbos atžvilgiu iš viso tegaljs būti sąlyginis (plg. Michelini 1988: 53–58).

3.2. Būdvardžio bevardės giminės formos negimininėmis laikomas ir Paulauskienės *Lietuvių kalbos morfologijoje* (1994: 211–217; dar žr. Paulauskienė 2001: 138–139). Negimininės būdvardžio formos, kaip ir laipsnių bei įvardžiuotinės formos, būdamos vidinės būdvardžio gramatinės kategorijos, autorės vadinamos nederinamosiomis būdvardžio kategorijomis, t. y. neturinčiomis atitikmenų daiktavardžio gramatinių kategorijų sistemoje. Tokios nederinamosios būdvardžio kategorijos priešinamos derinamosioms būdvardžio kategorijoms (linksniui, skaičiui, gimelei), kurių pobūdis yra sintaksinis ir atspindi būdvardžio ryšį su daiktavardžiu.

Paulauskienės (1994: 208–209) teigimu, kiek skaičių turi daiktavardis, tiek skaičių rodo ir būdvardis. Tai, kas pasakyta apie būdvardžio skaičių, tinka ir linksnio, ir trečiajai derinamajai kategorijai – gimelei. Vadinasi, jei yra dvi daiktavardžio giminės, turi būti ir dvi derinamojo žodžio – būdvardžio – giminės. Autorės žodžiais tariant (Paulauskienė 1994: 210), niekaip teoriškai nepaaiškintas daiktavardžio ir būdvardžio giminės nesutikimas ir niekaip nepaaiškinta, kodėl gryna derinamoji kategorija turėtų priklausti nuo būdvardžio reikšmės. Juk matom, kad kitos dvi derinamosios kategorijos (linksnis ir skaičius) visiškai nepriklauso nuo to, ką reiškia būdvardis. Nuo būdvardžio reikšmės nepriklauso vyriškoji ir moteriškoji giminė. O gal ta forma dabar jokios giminės nežymi? Gal ji negimininė? – klausia Paulauskienė *Lietuvių kalbos morfologijoje*.

4. KITOS BŪDVARDŽIO BEVARDĖS GIMINĖS FORMŲ SAMPRATOS

4.0. Kritiško vertinimo yra sulaukusios ir kitos tradiciškai vadinamų būdvardžio bevardės giminės formų sampratos.

4.1. Viena būdvardžio bevardės giminės formų sampratą teigia: kadangi būdvardžio bevardės giminės formos, kaip ir prieveiksmių, yra ne mažiau reguliarai sudaromos iš tų pačių kokybinių būdvardžių, taip pat turi tą pačią aukštesniojo laipsnio formą ir

⁵ Šią sampratą kritikavo Valeckienė (1984: 183–187), Tekorienė (1990: 15).

⁶ Tokios pat nuomonės laikosi ir Tatjana Bulygina (1970: 35–36). Autorė, aptardama lietuvių kalbos būdvardžius, teigia, kad būdvardžio bevardės giminės formos nesudaro priešpriešos kitoms būdvardžio (vyriškosios ir moteriškosios giminės) formoms nei pagal giminę, nei pagal skaičių, nei pagal linksnį. Tokios būdvardžio formos yra tikras kokybinių vyriškosios giminės būdvardžių kamienas. Skirti būdvardžio bevardės giminės formas prie būdvardžių (vyriškosios ir moteriškosios giminės) yra tiek pat pagrindo, kiek ir kokybinius prieveiksmius, turinčius tą pačią būdvardžių kamieną.

paprastai gali būti vartojamos predikatiniuose junginiuose, todėl jas galima laikyti prieveiksmiais (Kazlauskas 1968: 324; Girdenis, Žulys 1973: 208; Paulauskienė 1983: 209)⁷. Būdvardžio bevardės giminės formas prie prieveiksmų skyrė ir „Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos“ autorius Danielius Kleinas (Balčikonis, red., 1957: 432, 538).

4.2. Kazys Musteikis (1972: 241–249) siūlė būdvardžio bevardės giminės formas laikyti atskira kalbos dalimi – būsenos kategorijos žodžiais. Kaip teigia autorius, kai lietuvių kalboje išnyko bevardės giminės daiktavardžiai, bevardės giminės būdvardžiai perėjo į kitą kalbos dalį – būsenos kategoriją, o ypatybės reikšmę pakeitė abstrakti būsenos reikšmė⁸. Musteikio (1972: 249) daroma išvada: būsenos kategorijos, kaip atskiros kalbos dalies, skyrimas yra visiškai objektyvus, nes ji skiriamas (kaip ir kiekviena kalbos dalis) atsižvelgiant į reikšmės, morfologinių požymių ir sintaksinių funkcijų skirtumus.

4.3. Kaip matyti, visos čia trumpai paminėtos būdvardžio bevardės giminės formų sampratos yra susilaukusios kritikos ir iki šiol nė viena jų nėra nusistovėjusi ir visutinai priimta.

5. DERINIMO SAMPRATA

5.1. Dar kartą kalbant apie būdvardžio bevardės giminės formas, svarbu pati giminės kategorija ir būdvardžio sintaksiniai ryšiai su jo giminės formą lemiančiais žodžiais.

5.1.1. Giminės kategorija yra dvilypė: ji apima tiek žodžius, turinčius inherentinę giminės kategoriją (daiktavardžiai), tiek žodžius, turinčius neinherentinę giminės kategoriją (būdvardžiai).

Daiktavardžiai, turėdami inherentinę giminės kategoriją, visų pirma savo prototipinėse realizacijose skiriama į dvi – vyriškosios ir moteriškosios – semantines giminės (*vyras, tėvas, brolis, gaidys* vs. *moteris, motina, sesuo, višta* ir pan.). Tokių daiktavardžių giminė yra motyvuota. Pastarųjų daiktavardžių semantinė giminė paprastai sutampa su morfologine daiktavardžio giminė⁹. Šie daiktavardžiai sudaro tam tikrą priešpriešą asemantinės giminės daiktavardžiams, t. y. tiems, kurių giminė yra nemotyvuota. Nemotyvuotą giminę turi daiktus pavadinantys daiktavardžiai. Tokie daiktavardžiai vienai ar kitai gimelei priskiriami pagal morfologinius giminės požymius. Kita vertus, inherentinė daiktavardžio giminės kategorija per sintaksinius ryšius lemia kitų žodžių morfologinius giminės požymius.

Skirtingai nei daiktavardžio, būdvardžio giminė yra neinherentinė jo kategorija¹⁰, lemiamama derinimo su kitu žodžiu. Būdvardžio giminės formų sistema, be derinimo su

⁷ Pastarąjų sampratą kritikavo Valeckienė (1984: 187–188).

⁸ Šiai sampratai prieštaravo Kazlauskas (1965: 176), akademinės *Lietuvių kalbos gramatikos* pirmo tomo autoriai (Ulvydas, red., 1965: 35–37), Ambrasas, Sližienė, Valeckienė (1974: 180), Valeckienė (1984: 188–199), Paulauskienė (1994: 214–215).

⁹ Daiktavardžio semantinė ir morfologinė giminė suprantama kaip Artūro Judženčio (2002: 39–49) straipsnyje. Minėtame straipsnyje taip pat plačiau žr. apie daiktavardžio semantinės ir morfologinės giminės nesutapimus.

¹⁰ Išskyruis daiktavardiškai vartojamus būdvardžius, turinčius inherentinę giminės kategoriją.

daiktavardžiu (ar kitu daiktavardiškai vartojamu žodžiu) lemiamu būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formų, pvz.: *namas dar nera senas, diena graži*, apima ir trečią – bevardės giminės – formą, vartoja tada, kai nėra daiktavardžio, su kuriuo ji galėtų būti derinama, pvz., *skaityti – įdomu* ir pan.

5.1.2. Aptariant būdvardžio bevardės giminės formas neretai teigama, kad sakiniuose, kur jos vartoamos, sintaksinis ryšys yra kitoks nei būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formų vartojimo atveju. Laikomasi nuomonės, kad būdvardžio bevardės giminės formos yra ne derinamos¹¹, o šliejamos¹² (Mathiassen 1996: 68–69; Ulvydas, red., 1965: 478; plg. Labutis 1998: 41). Teigimas, kad tokiuose sakiniuose, kaip *skaityti – įdomu*, yra šliejimo ryšys, remiasi tuo, kad bendratis yra nelinksniuoja ma, neturi giminės formos, t. y. neturi, tradiciniu supratimu, būdingiausiu derinimui, kaip vienam iš sintaksinių ryšių tipų, morfologninių (giminės, skaičiaus, linksnio) požymiu. Regis, dėl to, kad būdvardžio bevardės giminės formos nėra derinamos, siūlyta apskritai jų netraukti į būdvardžio giminės kategoriją (Paulauskienė 1983: 209, 1989: 178–196; Bulygina 1970: 35–36; plg. Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976: 63).

Iš tikrujų tiek tarp vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžių ir daiktavardžių, tiek tarp bevardės giminės būdvardžių ir su jais siejamu žodžiu yra tas pats sintaksinis ryšys. Skirtumas remiasi sintaksiniu ryšiu jungiamu žodžiu morfologninėmis ypatybėmis. Kitaip tariant, vieno žodžio formos derinimas su kitu žodžiu atspindi sintaksinį ryšį tarp šių žodžių, bet tai nėra vienas iš sintaksinių ryšių tipų (kaip valdymo ir šliejimo atveju). Derinimas yra tik formalus sintaksinio ryšio tarp dviejų žodžių rodiklis, išreikštasis morfologninėmis tų žodžių ypatybėmis.

Iš to, kas pasakyta, turėtų būti aišku, kad, skirtingai nei ligšiolinėje lietuvių kalbotyroje, derinimas straipsnyje suprantamas kaip morfosintaksinis reiškinys. *Derinimas* (angl. *agreement*) – tai vieno žodžio tam tikrų semantinių ar formalų rodiklių parinkimas pagal kito žodžio formaliusios rodiklius (Steele 1978: 610)¹³.

Taigi, remiantis derinimo, kaip morfosintaksinio reiškinio, apibrėžimu, šalia vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių, lemiančių atitinkamų vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžio formų pasirinkimą, reikia pripažinti trečią veiksnio tipą (bendratį ir pan.), kuris lemia tariniu einančios būdvardžio bevardės giminės formos pasirinkimą. Šią būdvardžio formą turime apibrėžti kaip giminės formą, ka-

¹¹ Lietuvių kalbotyros darbuose *derinimas* paprastai nusakomas arba kaip prijungiamasis ryšys, kai priklausomas žodis igyja jį prijungusio žodžio formas (Balkevičius 1963: 28; Sirtautas, Grenda 1988: 38), arba kaip ryšys, kai priklausomojo žodžio formos (plg. *derinamasis žodis* (Tekorienė 1990: 62)) prisiderina (Ulvydas, Ambrasas, Valeckienė red., 1976: 11), priderinamos (Gaivenis, Keinys 1990: 47), pritaikomos (Labutis 1998: 31) ar parenkamos (Ambrasas, red., 1994: 480) pagal pagrindinį žodį (plg. *derinimo pamatinis žodis* (Tekorienė 1990: 62)). Taigi lietuvių kalbotyroje derinimas suprantamas kaip vienas iš sintaksinių ryšių tipų šalia valdymo ir šliejimo.

Išsamiau apie derinimo sampratas lietuvių kalbos sintaksėje bei jo apimtį žr. Vaskelaitė (1996: 66–86).

¹² Pats šliejimas pagrindinėse lietuvių kalbos gramatikose apibrėžiamas nevienodai (plg. Ambrasas, red., 1994: 481–482; Ulvydas, Ambrasas, Valeckienė, red., 1976: 12–17).

¹³ Susan Steele *derinimo* apibrėžimu remiamasi G. G. Corbett (1991: 105, 1999: 105) darbuose (plg. Moravcsik 1978: 333; Lehfeldt 1980: 259; Corbett 1986: 996). Corbettas (1991: 225–226) atskirai dar skiria *semantinį* ir *sintaksinį* (gramatinį) derinimą.

dangi ji priklauso tai pačiai morfolaginei giminės kategorijai kaip ir būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formos.

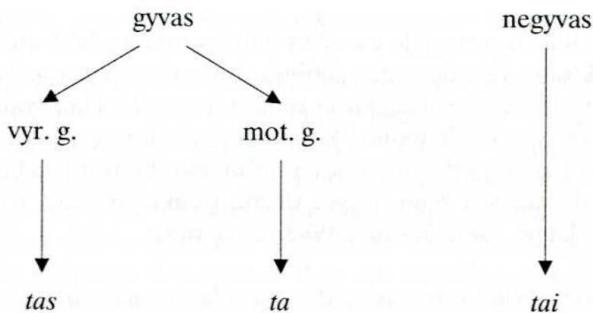
Žodis, kurio forma determinuoja derinimo ryšius, lingvistinėje literatūroje vadinamas *derinimo valdikliu* (angl. *agreement controller, agreement trigger*) (Corbett 1986: 996, 1999: 103). Žodis, kurio forma determinuoja derinimo ryšių, vadinamas *derinimo gavikliu*¹⁴ (angl. *agreement target*) (Corbett 1986: 996, 1999: 103). Tie žodžiai, kurių giminė lemia derinimą, vadinami *valdiklių giminėmis* (angl. *controller genders*). Žodžiai, kurių giminė yra lemiamas derinimo su valdiklių giminėmis, vadinami *gaviklių giminėmis* (angl. *target genders*) (Corbett 1999: 150–151).

Kalbant apie giminės kategoriją ir derinimą svarbu skirti žodžius, kurių formos gali determinuoti derinimą, ir tuos žodžius, kurių formos yra determinuojamos derinimo.

5.2. Lietvių kalbos derinimo valdikliais gali būti daiktavardžiai, daiktavardiniai įvardžiai ir daiktavardiniai būdvardžiai (dar žr. toliau).

Kalbant apie tokius savarankiškai vartojamus įvardžius, kurie eina derinimo valdiklio pozicijoje, pvz.: *tas, ta, šitas, šita* ir pan., skiriama *gyvas / negyvas* semantinė opozicija.

1 SCHEMA. ĮVARDŽIŲ GIMINĖS SISTEMA

Gyvas / negyvas semantinė opozicija skiriama ir daiktavardiniams būdvardžiams (žr. toliau).

Lietvių kalbos derinimo gavikliams priskirtini būdvardžiai, būdvardiniai dalyviai, būdvardiniai įvardžiai, kai kurie skaitvardžiai, skaitvardiniai įvardžiai, veiksmažodis ir kt. (plg. Corbett 1991: 106–115). Kaip matyti, lietvių kalbos derinimo gaviklių skaičius yra didesnis nei derinimo valdiklių skaičius (plg. Corbett 1991: 159; Tekorienė 1986: 45; Moravcsik 1978: 363–364).

5.3. Šiame straipsnyje konkrečiau bus aptariamas daiktavardinių būdvardžių einančių derinimo valdiklio pozicijoje, ryšys su jų gavikliais ir būdvardžių, kaip derinimo gaviklių, ryšys su jų valdikliais.

¹⁴ Už lietuviškų terminų – *derinimo valdiklis, derinimo gaviklis* – pasiūlymą dėkoju dr. Artūrui Judženčiui.

6. BŪDVARDIS (VYRIŠKOSIOS, MOTERIŠKOSIOS IR BEVARDĖS GIMINĖS) DERINIMO VALDIKLIO POZICIJOJE

6.0. Kaip minėta, kalbant apie derinimo valdiklio pozicijoje esančius daiktavardinius įvardžius *tas, ta, tai, šitas, štai* ir pan., skiriama *gyvas / negyvas* semantinė opozicija (dar žr. Valeckienė 1984: 43–47, 137–142; 222tt), kurią sudaro du nariai. Daiktavardinių įvardžių vyriškosios ir moteriškosios giminės formos dažniausiai nurodo *gyvus* daiktus (asmenį, gyvį ar jų grupę), kurie pasakomi ankstesniame kontekste daiktavardžiais, o minėtų įvardžių bevardės giminės formos paprastai nurodo *negyvus* daiktus (daiktą ar reiškinį), kuriuos pasako ankstesniame kontekste buvę junginiai, atskiri sakinio dėmenys ar dar platesnis kontekstas, pvz.:

(1) *Seklį prižiūrintis seklys atsitraukė nuo medžio. Tas atsiplėšė nuo tvoros, anas nuo namo sienos* KT.

(2) *Tėtis supratinčių reagavo į šį dukrytės sielvartą: – O ar žinai, kokia mergaitė graži? Ta, kuri šypsosi, nebūna susiraukusi, švelni, mandagi, gerai mokosi, gražiai rašo, padeda mamai bulves nuskusti, kasdien šluosto dulkes nuo baldų* KT.

(3) *Štai Izolina sužiaukčiojo, tačiau į tai reagavau abejingai, kaip reaguočiau į trumpam tame upeliūkštyste pasirodžiusias drumzles* KT.

6.1. Aptariant valdiklio pozicijoje esančius daiktavardinius būdvardžius (tieki vyriškosios ir moteriškosios, tieki bevardės giminės formas), taip pat galima kalbėti apie *gyvas / negyvas* semantinę opoziciją, kurią sudaro du nariai. Daiktavardiškai vartoja-
mos būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formos, paprastai žymintios gyvą daiktą (asmenį ar gyvį arba jų grupę), priešinamos būdvardžio bevardės giminės formoms, kurios dažniausiai žymi negyvą daiktą (daiktą ar reiškinį) (plg. įvardžius 6.0) (dar žr. Valeckienė 1984: 97–101, 1998: 247), pvz.:

(4) *Pėsciajam čia nebéra kur pastatyti pėdos, jau nekalbant apie tai, kad jis kvėpuoja perdegusio benzino ir nevalytos alyvos pridvisusiu oru. Bet pėstieji irgi nepėsti, jie narsiai nardo tarp tų automobilių, rizikuodami gyvybe* KT.

(5) *Svetimoji iš lėto rengési, staté prie suolo savo bagažą, sėdo tarsi dvejodama* KT.

(6) *Ir pieniška, ir žalių daiktų valgau* GRZ. LKŽ IX 919.

(7) *Aš visuomet klysdavau, kai maniau apie žmones ar pikta, ar gera* KT.

Daiktavardiniai būdvardžiai, nusakantys negyvą daiktą, beveik visuose linksniuose gali būti vartojami pagrečiui tiek su būdvardžio vyriškosios giminės forma – kaip nežymėto nario – tiek su būdvardžio bevardės giminės forma, pvz.:

(8) *Geras toli girdéti, bet piktas dar toliau bk.*

(9) *Šiuo atveju pasirodytu, kad didžiuma to pikto tarnauja didesnio gérlio įsteigimui arba didesnio pikto pašalinimui. Pagaliau moralinis piktas yra nuodėmė arba šlykštumas* KT.

(10) Tačiau nepaisant didžiulės galios, komunikavimo priemonės yra ir bus tiktai priemonės, tai yra įrankiai, galimi naudoti *geram* arba *blogam* KT.

(11) Nenuvarkime darydami *gerą*, – baigdamas ragino kardinolas V. Sladkevičius KT.

(12) Tai nereiškia, kad jis nudrožia tiesiai pas jį ir pareiška: „Čia aš, Canderi, su *piktu* ir *geru*!“ KT.

Plg.:

(13) *Bloga* nėra amžina KT.

(14) Matot, aš ne tik nieko *bloga*, bet *gera* jums linkiu KT.

(15) Pavydas į nerimą peraugo, lingė – į *bloga* lemiantį ženklą... KT

(16) Mane tarsi kas durte duria girdint tokias nesąmones apie tai, ką laikau šventą ŠRAG SD 21.

Tokiais atvejais, kai daiktavardiškai vartojami būdvardžiai gali būti suprantami ir kaip *gyvas*, ir kaip *negyvas*, kalbant apie negyvą A. Valeckienės (1984: 141) siūloma geriau vartoti būdvardžio bevardės giminės formas, pvz.:

(17) *Gera* niekas nemato, *bloga* – visi KT.

Plg.:

(18) Trys nykštukai, trys išminčiai spręsdavo kiekvieną ginčą: *blogą* baudė, *gerą* gyré KT.

6.1.1. Sintaksiniu požiūriu derinimo valdiklio (veiksnio) pozicijoje esanti daiktavardiškai vartojama būdvardžio vyriškosios giminės forma lemia derinimo gaviklio pozicijoje einančio būdvardžio vyriškąją giminę (žr. 4 sakini). Tas pat pasakytina ir apie valdiklio pozicijoje esančias būdvardžio bevardės giminės formas. Jų forma lemia derinimo gaviklio formą (žr. 13 sakini). Kitaip tariant, derinimo gaviklio pozicijoje einanti būdvardžio vyriškosios ar bevardės giminės forma sintaksiškai, t. y. pagal morfologinius giminės požymius, derinama su derinimo valdiklio pozicijoje esančia atitinkama daiktavardine būdvardžio vyriškosios, moteriškosios ar bevardės giminės forma.

Daiktavardiškos būdvardžio bevardės giminės formos, kaip ir daiktavardiškos būdvardžio vyriškosios bei moteriškosios giminės formos (žr. 9 sakini), gali turėti derinamujų pažyminių – daiktavardiškųjų ar būdvardiškųjų įvardžių, neveikiamujų dalyvių bevardės giminės formų (plg. Paulauskienė 2001: 138; Valeckienė 1984: 99), pvz.:

(19) Šią sąveiką reikia visapusiškai plėsti, prisiminus jos ilgaamžes šaknis, atminus *visa gera*¹⁵ ir atmetus klastą bei blogi, kuris pasitaikė mūsų istorijoje, kad ranka rankon su viltimi įžengtume į trečiąjį tūkstantmetį KT.

¹⁵ Tokių, kaip pastarasis, sakinių galima dvejopa interpretacija. Tieki būdvardžio bevardės giminės forma, tiek prepozicinė įvardžio bevardės giminės forma gali būti suprantama kaip derinimo valdiklis, pvz.: *Juk visa didinga, nauja, gera* įsižiebė kieno nors fantazijoje KT; *Kuo gi aš Viešpačiui atsidėkosiu už visa gera, ką man padarė?* KT. Tačiau greičiausiai būtų galima teigti, kad žodžių junginio *visa gera* pagrindinis žodis yra *gera*, nes plg. *visi žmonės*, bet nėra **visa gero*, skirtingai nei junginyje *kažkas naujo* (plg. *kažkas nauja*), kur pagrindinis žodis yra įvardis *kažkas*.

- (20) *O nauja, kaip žinoma, tai užmiršta sena* KT.
 (21) *Dažnai pasirodo, kad visa, kas nauja, tai gerai užmiršta sena* KT.

6.2. Apibendrinant pasakytina, kad daiktavardiniai būdvardžiai (tieki vyriškosios bei moteriškosios, tiek bevardės giminės), esantys derinimo valdiklio pozicijoje, determinuoja savo derinimo gaviklių formą.

7. VYRIŠKOSIOS IR MOTERIŠKOSIOS GIMINĖS BŪDVARDŽIAI DERINIMO GAVIKLIO POZICIJOJE

7.1. Atskirai aptariant būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formų, einančią derinimo gaviklio pozicijoje, derinimą su jų valdikliais – daiktavardžiais ir daiktavardiškais įvardžiais, galima skirti tokius derinimo gimine¹⁶ atvejus:

1) kai daiktavardis turi vyriškosios morfologinės giminės formą, tai ir būdvardis, „kopijuodamas“ vyriškosios giminės daiktavardžio derinamuosius požymius (t. y. giminę, skaičių, linksnį) (angl. *agreement features*), gauna vyriškosios giminės formą. Kai daiktavardis yra moteriškosios morfologinės giminės, tada ir būdvardis gauna moteriškosios giminės formą (dar žr. Judžentis 2002: 42–45; plg. Sirtautas 1978: 66), pvz.:

- (22) *Bet Tadukas nori, kad ji ilgiau pažiūrėtų: jo laivas ne tik gražus, bet ir didelis...* KT.
 (23) *1944-ųjų pavasaris buvo šiltas, gražus, ankstyvas* KT.
 (24) *Ji nepakrutėjo, tad teko gelę įkišti jai į tarpuviršius: – Šviežia, graži [gelė], neškitės į namus...* KT.
 (25) *Buvo graži, saulėta diena* KT.
 (26) *O kai mokinio drabužiais apsirengiau, visos kaip vištос sukudakavo: tikras vyras, tikras gimnazistas, gražus bernaitis!* KT.
 (27) *Aistę visi giria – ji gabi ir stropi mergaitę* KT;

2) kai daiktavardis turi moteriškąjį morfologinę giminę, bet žymi vyriškos giminės asmenį, būdvardis su daiktavardžiu derinamas pagal semantiką ir gauna vyriškosios giminės formą (dar žr. Judžentis 2002: 42–43), pvz.:

- (28) *Dėdė visada geras, todėl Vaišniukas mėgino visus jo pageidavimus pildyti* KT.
 (29) *Tėtė buvo santūresnis, konservatyviškesnis, ir mokėdavo savo mintį griežtai formuoti* KT.
 (30) *Vaidila, tikras vaidila yra dabar žilaplaukis vargonininkas Jonas Gregoravičius* KT;

3) kai daiktavardis, žymintis abiejų lyčių asmenis (angl. *double gender nouns*) pagal neigiamas ypatybes, yra vyriškosios arba moteriškosios morfologinės giminės, tada būdvardis su juo derinamas semantiškai ir atitinkamai gauna arba vyriškosios, arba moteriškosios giminės formas (plg. Sirtautas, Grenda 1988: 39; Tekorienė 1986: 45, 1990: 63–64), pvz.:

¹⁶ Būdvardžių derinimas su valdikliu skaičiumi ir linksniu straipsnyje nebus išsamiau aptariamas.

(31) *Senis rypavo apie žlugusią jo reputaciją, gėdą karjeros pabaigoje ir pan. „Na, mąstyk, galvok, senas kerėpla! Kaip tu galėtum išsaugoti savo reputaciją?!” – galvojau aš, sukančes dantis KT.*

(32) *lėjau į tą saloną – ir apakau: buvo žila kerėpla, iš pupų nevaroma, o dabar – juodi gaurai tik blizga, ausyse po malūno ratą – neatpažinsi KT.*

(33) *Esu drovus, bet kai iجاunu drąsos, daraus ižūlus, tikras akiplėša* KŠ VŽV 274;

Pažymėtina, kad kartais būdvardis su daiktavardžiu, žyminčiu abiejų lyčių asmenis, gali būti derinamas ir sintaksiškai, ir semantiškai, pvz.:

(34) *Kostas vis tiek didžiausia giminė* KT.

(35) *Turiu mat pinigų, tai ir mielas giminė...* KT;

4) kai nelinksniuojamas daiktavardis sutartiniu pagrindu yra vyriškosios arba moteriškosios morfologinės giminės, tada atitinkamai ir būdvardis gauna arba vyriškosios arba moteriškos giminės formas (žr. Judžentis 2002: 44; plg. Labutis 1998: 32–33), pvz.:

(36) *Karminas lengvai atsipūtė, jam igriso beprasmis interviu* KT.

(37) *Čia pagaliau ir susitikome su Irina Alberti-Ilovajskaja, čia, jaukioje fojė, ir vyko neskubrus mūsų pokalbis apie viską* KT.

Nors, remiantis dabartinės kalbos vartosena, esama atvejų, kai nėra derinama pagal sutartinę daiktavardžio morfologinę giminę, pvz.:

(38) *Erdvūs trijų aukštų fojė* visai gerai tinka ekspozicijoms KT.

Plg.:

(39) *Pirmajame aukšte bus erdvus vestibiulis, kavinė studentams, knygynas ir kt.* KT.

(40) *Ankštas yra ir holas, aplink kurį grupuojami kambariai* KT.

Atkreiptinas dėmesys į tokius derinimo atvejus, kai būdvardžio giminės forma yra derinama su „paslépto“ (angl. *reluctant*) valdiklio¹⁷ (giminės, skaičiaus) morfologiniais pozymiais (plg. Sirtautas 1978: 58), pvz.:

(41) *Dauguma arklių jauni, menkai prajodinėti – nedirbantiems per žiemą buvo skirta tik pusė pašarų davinio* KT.

(42) *Dauguma jų [moterų] būdavo dékingos, jausdavosi laimingos, lyg būtų atvėrės joms naują įstabilį pasaulį, bet tame gyventi jis nenorejo, jam buvo per ankštas* KT.

(43) *O antra vertus, dauguma žmonių yra ne tik sveiki, bet ir pakankamai talentingi, kad turėdami paskatų ir iniciatyvos turėtų ir galėtų pakankamai gerai gyventi visuomenėje* KT;

¹⁷ *Paslépti valdikliai* (angl. *reluctant controller*) – tie, kurių morfologiniai pozymiai neišreikštį išorinėje struktūroje, bet būtent su jais yra derinamas gaviklis (Corbett 1986: 1007)

5) kai valdiklio pozicijoje yra asmeniniai įvardžiai (*aš, tu* ir pan.), tada būdvardis su jais derinamas semantiškai, t. y. atsižvelgiant į įvardžiu nurodomo referento lyti (plg. Tekorienė 1990: 63–64), pvz.:

(44) *Ir aš jai nelikau skolinga*, – atsakė Zuza ir abu labu vienu metu viešai pasibučiavo be piršlio paraginimo, ko dar néra buvę Šilų kaimo istorijoje per amžius KT.

(45) *Aš labai nedrąsus*, todėl Tu mano vardu imk ir pakviesk abu tėvus svotais į Julytės vestuves KT.

(46) *Tai gal tu buvai artima* su tuo senu burtininku? Ilgai tylėjo Zuza, kol atsakymą surado beprotiškai nelauktą: – Buvau KT.

(47) *Mums gyvas tu, téte, reikalingas* KT.

(48) *Zuza pakelė galvą, ašarom papluko*: – Katarsėli, kodėl tu toks geras buvai per sapną ir toks žiaurus dabar? KT;

6) kai valdiklio pozicijoje yra giminėmis kaitomi asmeniniai įvardžiai *jis, ji*, tada būdvardis su jais derinamas sintaksiškai, t. y. pagal įvardžio morfologinius požymius, pvz.:

(49) *Senioko akyse pasirodė ašaros. Jis buvo iššaukiamai išdidus ir patetiškas* KT.

(50) *Kai grįžau, vos kojas pavilkdama, patikrinau stalčių ir palengvėjusia širdimi atsidusau: jis buvo tuščias* KT.

(51) *Sunku tau su Zuza bus. Ji gera, bet aikština* KT.

(52) *Anupras paėmė Kristinos ranką. Ji buvo šalta kaip ledas* KT.

(53) *Motociklu, o kas ir traktoriuku dardina šaknytu miško keliuku, baigdami iškratyti Vincuko dvasią, kurios, anot jo, jau pilna Labanoro giria ir todėl ji – nebenugalima, nemirtinga...* KT;

7) kai valdiklio pozicijoje yra giminėmis nekaitomi neapibrėžiamieji įvardžiai, nurodantys neapibrėžtą asmenį ar gyvį, pvz.: *kas, niekas, kažkas, kažin kas* ir pan., tada būdvardis su jais derinamas sintaksiškai (plg. Ulvydas, Ambrasas, Valeckienė, red., 1976: 11–12), t. y. pagal įvardžio morfologinius požymius (dar žr. toliau), pvz.:

(54) *Kas gali būti bailus, baikštus?* KT.

(55) *Jau kažkas klastingas prikišo nagus, iškaudino sielą* KT.

(56) *Ir negalvokite, kad kažkas jums skolinges, elkitės taip, lyg patys būtumėte skolinges* KT.

(57) *Ašarotom akim žiūrėjo į žentą, ir jam dabar atejo mintis, kad vaikšto kažkas svetimas, tolimas ir baisus jų miškais ir laukais, niekas dar jo nematė, niekur nesutiko, bet jis yra čia pat, užsuka į kiekvieną sodybą* KT.

(58) *Niekas nekaltas, kad pasaulis yra toks, koks jis ir tegali būti. Niekas nekaltas, jei šiuo metu Naniui taip bloga* KT.

(59) *Neverk, brangioji, niekas nevertas tavo ašarų* KT.

7.2. Apibendrinant derinimo gaviklio pozicijoje einančių būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formų ryšį su jų valdikliais, pasakytina, kad jie vienas su kitu paprastai derinami sintaksiškai arba semantiškai.

8. BEVARDĖS GIMINĖS BŪDVARDŽIAI DERINIMO GAVIKLIO POZICIJOJE

8.0. Turint omenyje, kad būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formos yra arba sintaksiškai, arba semantiškai derinamos su savo valdikliais, galima būtų daryti prielaidą, kad būdvardžio bevardės giminės formos, einančios derinimo gaviklio pozicijoje, taip pat vienaip ar kitaip derinamos su savo valdikliais.

8.1. Būdvardžio bevardės giminės formų valdiklio pozicijoje, be būdvardžio bevardės giminės formos (žr. 6.1.1.), gali būti: daiktavardis (tiksliau kalbant, daiktavardžio vardininkas arba kilmininkas), kai kurie įvardžiai, veiksmažodžio bendaratis, sudėtinio sakinio šalutinis dėmuo, padalyvinės konstrukcijos, nulinis veiksny, pvz.:

(60) *Man nesvarbu pinigas, man svarbu teisybė...* Dv BD 65.

(61) *Tam [isivaizduoti] buvo reikalinga gilaus susikaupimo ir didelių valios pastangų*
M-Pt AŠ 188.

(62) *Tai gali būti pavojinga jo gyvybei* LR 2000 06 24.

(63) *Neramu jam buvo visa tai savy užčiuopti* M-Pt AŠ 427.

(64) *Jau buvo žymu, kad aušta KT.*

(65) *Senam kunigui skaudu matant, kaip žmonės, sekmadienį bažnyčioje priėmę sakramentus, į rinkimų urną meta biuletenį už apsišaukėlius KT.*

(66) *Švaru, tuščia, du tylūs žmogeliai guli baltose lovose, skaito laikraščius, spokso į lubas arba miega KT.*

(67) *Jam [Liudui] buvo taip gera ir ramu su savo liūdesiu* M-Pt AŠ 73.

8.2. Konkrečiau aptariant būdvardžio bevardės giminės formų derinimą su minėtomis valdiklio pozicijoje esančiomis žodžių formomis, galima skirti tokius derinimo atvejus:

1) kai valdiklio pozicijoje yra bevardės giminės būdvardžiai ar bevardės giminės įvardžiai, tada būdvardžio bevardės giminės forma derinama pagal morfologinius pozymius, t. y. sintaksiškai (Balkevičius 1963: 129; Sirtautas 1978: 67; Ambrasas, red., 1994: 168; Ambrasas, ed., 1997: 135–137; Valeckienė 1998: 248; plg. Ulvydas, red., 1965: 478, 526), pvz.:

(68) *Tai gali būti pavojinga jo gyvybei* LR 2000 06 24.

(69) *Visa labai gardu KT.*

(70) *Visa tai – puiku KT.*

(71) *Viena tik aišku, kad tąsyk ji persigando Ildefonso...* KT;

2) kai derinimo valdiklis neturi morfologinių giminės (veiksmažodžio bendaratis, sudėtinio sakinio šalutinis dėmuo, padalyvinės konstrukcijos, nulinis veiksny), tada

būdvardžio bevardės giminės formos su valdikliu derinamos kaip *numanomos*¹⁸ (angl. *default*) formos, pvz.:

(72) *Errare humanum est – klysti yra žmoniška* KT¹⁹.

(73) *Absurdiška, kad ir šiandien Karaliaus viršus* SLC R_{III} 225.

(74) *Ilgesys yra jausmo galimybių matas: „Žiūri, klausai... ir gera tau, ir malonu, ir laimina, ir ilgu kažin ko...“* KT;

3) kaip minėta, tais atvejais, kai valdiklio pozicijoje yra vyriškosios ar moteriškosios morfolginės giminės daiktavardis, derinimo gaviklio pozicijoje paprastai laukiama atitinkamos giminės būdvardžio (žr. 7.). Tada, kai derinimo gaviklio pozicijoje yra būdvardžio bevardės giminės forma, kalbama apie bevardės giminės derinimą ir valdiklio pozicijoje esančio daiktavardžio semantinius skirtumus. Kitaip tariant, kai vienos kurios morfolginės giminės daiktavardis yra derinamas su bevardės giminės būdvardžiu, tada daiktavardis nurodo ne konkrečią daiktą, bet atstovauja propoziciniam argumentui (Corbett 1991: 216–218; dar žr. Moravesik 1978: 337–338, 342; plg. Valeckienė 1998: 248; Tekorienė 1987: 170, 1990: 43–44; Ulvydas, Ambrazas, Valeckienė, red., 1976: 372; Jablonskis 1957: 465), pvz.:

(75) *Bet Giedrei vaikai neįdomu* Kš ŽK 198.

Pastarajame sakinyje būdvardžio bevardės giminės forma apibūdinamas tam tikras *numanomas* veiksmas, t. y. užsiimti, kalbėti ir pan. apie vaikus nėra įdomu, susijęs su daiktu, kurį žymi daiktavardžio daugiskaitos vardininkas.

Daiktavardis, nurodantis propozicinį argumentą, gali būti ir derinimo gaviklio pozicijoje ir būti derinamas su įvardžio bevardės giminės forma, kai paprastai tokiais atvejais laukiama derinimo su būdvardžio bevardės giminės forma, pvz.:

(76) *Giliuosiuose būties pagrinduose nebéra nerimo. Ten visa – amžinai giedra tyla* KT;

4) kai derinimo valdiklio pozicijoje yra giminėmis nekaitomi neapibrėžiamieji įvardžiai, nurodantys neapibrėžtą daiktą ar reiškinį, pvz.: *kas, niekas, kažkas, kažin kas* ir pan., tada su jais derinama būdvardžio bevardės giminės forma (plg. Mathiassen 1996: 232; Tekorienė 1986: 45) (plg. 7.1. (7)), pvz.:

(77) *Viskas, kas žmogiška, man ne svetima* KT.

(78) *Vaikai nelabai mėgsta valgyti, kas naudinga, o tai, kas ir skanu, ir naudinga – brangu* KT.

(79) *Dar niekas nebuvo aišku, bet mintis pradėjo virti smegenyse* KT.

¹⁸ Už pasiūlytą angliško termino lietuvišką atitikmenį dėkoju dr. Artūrui Judženčiui.

¹⁹ Plg. tokius sakinius, kai valdiklio pozicijoje yra bendratis ir su ja susijusi aplinkybinė konstrukcija, pvz.: *Basam vaikščiot po rugieną dagu* SNT. LKŽ II 212; *Notneryne basam stovėti dilgu* rš. LKŽ II 552.

(80) Vadinas, *kažkas labai rimta*, jeigu laužomas šis naujamadės gyvensenos tabu? KT.

(81) Bet aš aiškinau jai, kad įvykiai Samarijos ligoninėje mums visiems menkas džiaugsmas, jie nėra *kažkas nepaprasta*, nes Viešpats sukūrė chirurgus būti jo pagalbininkais Žemėje KT.

(82) Daktaras ir Ona pamanė, kad su manim tikrai *kažkas bloga* ir ta pačia greitaja pagalba nugabeno į psichiatrinę KT.

9. APIBENDRINAMOSIOS IŠVADOS

9.1. Būdvardis, kaip derinimo valdiklis ir derinimo gaviklis, turi tris giminės formas – vyriškąją, moteriškąją ir bevardę.

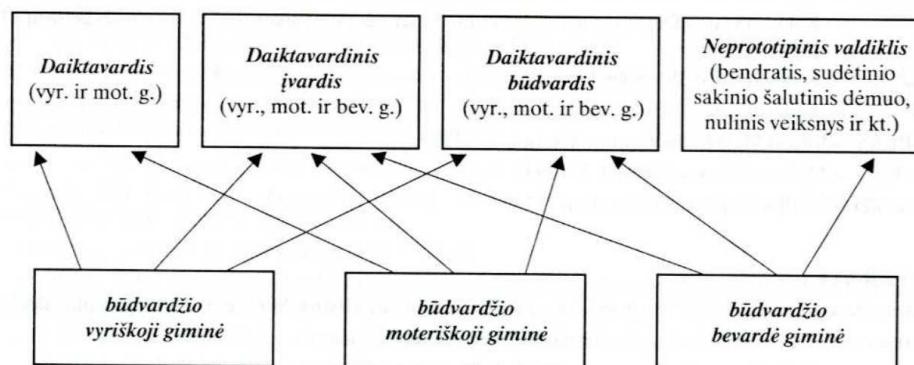
9.2. Aptariant lietuvių kalbos būdvardžių derinimą su valdikliais, skirtini derinimo valdikliai, turintys vieną ar kitą morfologinę giminę, ir neprototipiniai derinimo valdikliai, kurie neturi morfologinės giminės. Pirmieji jų – daiktavardis, daiktavardinis įvardis, daiktavardinis būdvardis. Neprototipiniai derinimo valdikliai – veiksmažodžio bendaratis, sudėtinio sakinio šalutinis dēmuo, padalyvinės konstrukcijos, nulinis veiksnys.

9.3. Remiantis derinimo kriterijumi, galima skirti tokius būdvardžio (vyriškosios bei moteriškosios ir bevardės giminės) derinimo su valdikliu atvejus:

a) vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžiai sintaksiškai arba semantiškai derinami su daiktavardžio morfologinės vyriškosios arba moteriškosios giminės formomis, daiktavardinio įvardžio atitinkamomis formomis ir su daiktavardinio būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios giminės formomis;

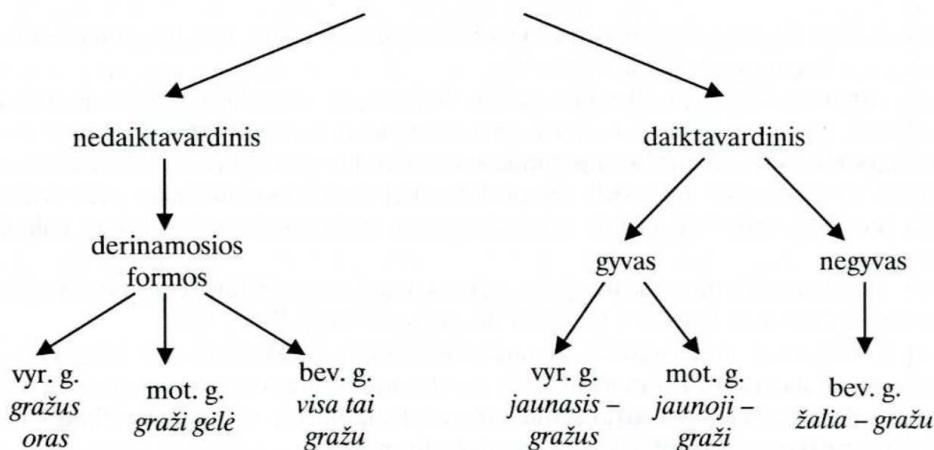
b) bevardės giminės būdvardžiai sintaksiškai derinami su įvardžio bevardės giminės ir daiktavardinio būdvardžio bevardės giminės formomis. Su neprototipiniais valdikliais (bendaratimi, sudėtinio sakinio šalutiniu dēmeniu, nuliniu veiksniu ir pan.) būdvardžio bevardės giminės formos derinamos kaip numanomos formos.

2 SCHEMA. BŪDVARDŽIO DERINIMAS SU VALDIKLIJAIS

9.4. Atsižvelgiant į būdvardžio sintaksinę poziciją sakinyje, visų pirma skirtini *nedaiktavardiniai* ir *daiktavardiniai* būdvardžiai, kurių pirmieji pagal sintaksinį derinimo kriterijų toliau būtų skirstomi į būdvardžio vyriškosios ir moteriškosios bei bvardės giminės formas, kurios derinimo atžvilgiu viena nuo kitos skiriasi savo valdikliais, antrieji, t. y. daiktavardiniai būdvardžiai, toliau būtų skiriama į dvi grupes pagal semantinę *gyvas* / *negyvas* opoziciją.

3 SCHEMA. BŪDVARDŽIO GIMINĖS SISTEMA (PAGAL SINTAKSINĘ POZICIJĄ)

ŠALTINIAI

- bk – bendrinė kalba.
- Dv BD – Liudas Dovydėnas. *Broliai Domeikos*, 1996.
- Kš ŽK – Raimondas Kašauskas. *Žaliuojančios kalvos*, 1982.
- Kš VŽV – Raimondas Kašauskas. *Visi žemės vaikai*, 1995.
- KT – Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro dabartinės lietuvių kalbos tekstynas.
- LKŽ_{II, IX} – *Lietuvių kalbos žodynas*, 1969, 1973.
- LR – *Lietuvos rytas*.
- M-Pr AŠ – Vincas Mykolaitis-Putinas. *Altorių šešėly*, 1979.
- SLC R_{III} – Mykolas Sluckis. *Raštai*, t. 3. 1989.
- ŠRAG SD – Šatrijos Ragana. *Sename dvare*, 1969.

LITERATŪRA

- AMBRAZAS, V., red., 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- AMBRAZAS, V., ed., 1997: *Lithuanian Grammar*, Vilnius: Baltos lankos.
- AMBRAZAS, V., SLIŽIENĖ, N., VALECKIENĖ, A. 1974: Keletas svarstytinų lietuvių kalbos morfologijos klausimų. *Baltistica* 10 (2), 177–186.
- BALČIKONIS, J., red., 1957: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

- BALKEVIČIUS, J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- BALKEVIČIUS, J. 1998: *Lietuvių kalbos predikatinėj konstrukcijų sintaksė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- BULYGINA, T. V. 1970: Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме). Жирмунский, В. М., Арутюнова, Н. Д., ред., *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*, Москва: Наука, 7–71.
- CORBETT, G. G. 1986: Agreement: a partial specification, based on Slavonic data. *Linguistics* 24 (6), 995–1023.
- CORBETT, G. G. 1991: *Gender*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBETT, G. G. 1999: Introduction. *Folia Linguistica* 33 (2), 103–107.
- GAIVENIS, K., KEINYS, S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- GIRDENIS, A., ŽULYS, V. 1973: [rec.] *Lietuvių kalbos gramatika*, 1965, t. 1; 1971, t. 2. *Baltistica* 9 (2), 203–214.
- JABLONSKIS, J. 1957: *Rinktiniai raštai* 1, sudarė J. Palionis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- JAKAITIENĖ, E., LAIGONAITĖ, A., PAULAUSKIENĖ, A. 1976: *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- JUDŽENTIS, A. 2002: Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją. *Acta Linguistica Lithuaniae* 46, 39–47.
- KAZLAUSKAS, J. 1965: [rec.] Mokslinė lietuvių kalbos gramatika. *Pergalė* 10, 172–176.
- KAZLAUSKAS, J. 1968: [rec.] Lietuvių kalba tarybiniais metais. *Baltistica* 4 (2), 322–327.
- LABUTIS, V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LEHFELDT, W. 1980: Управление, согласование, примыкание в русском языке. *Russian Linguistics* 4 (3), 249–267.
- MATHIASSEN, T. 1996: *A Short Grammar of Lithuanian*, Slavica Publishers, Inc.
- MICHELINI, G. 1988: „Bevardė giminė“ lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 39 (1), 53–59.
- MORAVCSIK, E. A. 1978: Agreement. Greenberg J. H., ed., *Universals of human Language 4. Syntax*, Stanford: Stanford University Press, 333–374.
- MUSTEIKIS, K. 1972: *Сопоставительная морфология русского и литовского языков*, Vilnius: Mintis.
- PAULAUSKIENĖ, A. 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*, Kaunas: Šviesa.
- PAULAUSKIENĖ, A. 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardaždžių kategorijos*, Vilnius: Mokslas.
- PAULAUSKIENĖ, A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- PAULAUSKIENĖ, A. 2001: *Lietuvių kalbos kultūra*, Kaunas: Technologija.
- SIRTAUTAS, V. 1968: Dėl būvardžio giminės kategorijos. *Kalbotyra* 19, 135–137.
- SIRTAUTAS, V. 1978: *Pagrindinių sakinių dalių derinimas*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinių redakcinė taryba.
- SIRTAUTAS, V., GRENDĀ, Č. 1988: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Mokslas.
- STEELE, S. 1978: Word order variation. Greenberg J. H., ed., *Universals of human Language 4. Syntax*, Stanford: Stanford University Press, 585–623.
- TEKORIENĖ, D. 1986: Derinimas. *Mūsų kalba* 5, 43–46.
- TEKORIENĖ, D. 1987: Pagrindiniai sakinių modeliai su predikatinėmis negimininėmis būvardžio formomis. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 165–170.
- TEKORIENĖ, D. 1990: *Bevardės giminės būvardžiai*, Vilnius: Mokslas.
- ULVYDAS, K., red., 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis.
- ULVYDAS, K., AMBRASAS, V., VALECKIENĖ, A., red. 1976: *Lietuvių kalbos gramatika* 3, Vilnius: Mokslas.
- VALECKIENĖ, A. 1984: *Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminės kategorija*, Vilnius: Mokslas.

VALECKIENĖ, A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

VASKELAITĖ, R. 1996: *Žodžių ryšių problemos lietuvių kalbos sintaksėje* (magistro darbo rankraštis), Vilnius: Vilniaus universitetas.

LKŽ_{I-XX} – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–6: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, 1957, 1959, 1962; 7–9: Mintis, 1966, 1970, 1973; 10–15: Mokslas, 1976, 1978, 1981, 1984, 1986, 1991, 16–17: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 1996; 18: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997; 19: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999; 20: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

Loreta Seménienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva
lora@ktl.mii.lt

Gauta 2003 03 25